

Renesansni filozofi o Bogu (str. 517-526). Paul Richard Blum, *Philosophy of Religion in the Renaissance* (Farnham: Ashgate, 2010), 211 pp.

Banić-Pajnić, Erna

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2014, 40, 515 - 524**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:261:290807>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Renesansni filozofi o Bogu

Paul Richard Blum, *Philosophy of Religion in the Renaissance* (Farnham: Ashgate, 2010), 211 pp.

Ističući u uvodu kako se filozofija i teologija susreću u pojmu Boga, »najvišem pojmu koji filozofija može doseći«, Blum na samom početku ustvrđuje kako je uspostavljanje dijalektičkog odnosa između filozofije, religije i teologije jedno od značajnijih postignuća renesansnog mišljenja, koje smješta u razdoblje od 14. do 16. stoljeća. Govoreći o Bogu renesansni mislioci protežu diskusiju na sva tri navedena područja. Knjigom *Philosophy of Religion in the Renaissance (Filozofija religije u renesansi)* Paul Richard Blum želi upravo to pokazati i to kroz analizu djela nekih od najznačajnijih renesansnih filozofa koja se bave Bogom.

Blum prije svega ističe legitimnost sintagme »renesansna filozofija religije«, naglašavajući kako renesansni filozofi kojima se u knjizi bavi doista »filozofiraju o religiji«. U uvodnom dijelu istaknuta je raznolikost načina na koje je renesansa prorađivala pitanje Boga, a ta raznolikost u knjizi je sažeta u 12 tematskih cjelina i to kako slijedi: racionalni koncept Boga, doseg razuma, Trojstvo, religiozna politika, hermeneutika, mitologija, matematika, logika i jezik, transcendencija, borba religija, sekularizam i epistemologija. Svaka je od tema obrađena kroz analizu djela filozofa za koga je tema na neki način određena, prva tema kroz analizu djela Raymunda Lulla, druga kroz djela Cusanusa i Suáreza itd. Zanimljivo je da Blum ni uz jednu temu ne navodi Franu Petrića, čije djelo inače dobro poznaje i kojim se inače bavio.

Blumova se knjiga sastoji od deset poglavlja, s tim da je u svakom obrađena jedna tema vezana uz renesansnu filozofiju religije predstavljena kroz jednog filozofa.

Srednjovjekovne pretpostavke renesansnog promišljanja Boga

U prvom poglavlju naslovljenom »From Faith and Reason to Fideism: Raymond Lull, Raimundus Sabundus and Michel de Montaigne« (»Od vjere i razuma do fideizma: Rajmund Lull, Raimundus Sabundus i Michel de Montaigne«) autor polazi od konstatacije kako renesansna filozofija počinje zapravo u srednjem vijeku. To je potkrijepljeno primjerom Rajmunda Lulla, »šampiona promjene« iz 13. stoljeća, koji, prema Blumu, određivši na specifičan način

odnos konačnog bića i stvoritelja postavlja temelje modernog mišljenja. Rukovodeći se metaforom o dva mača, Lull je držao da se Crkva mora boriti protiv nevjernika i duhovnim i materijalnim sredstvima, tj. i osnivanjem škola u kojima će se učiti razni jezici, što će omogućiti dijalog među neistomišljenicima, ali i križarskim vojnima. I njegov pokušaj racionaliziranja teologije kombinatoričkom logikom treba vidjeti kao pokušaj iznalaženja načina za širenje vjere, pri čemu si Lull stavlja u zadatak učiniti univerzalnom vjeru u trojednog Boga.

U drugom dijelu prvoga poglavlja govori se o djelu jednog od Lullovih sljedbenika, Raymundusa Sabundusa iz Toulousea, *Liber creaturarum*, djelu vrlo popularnom u 15. stoljeću, koje je od konca 15. stoljeća bilo poznato kao *Theologia naturalis*. Središnja je tema djela ljudsko poimanje odnosa čovjeka i Boga. Djelo najavljuje renesansu utoliko što iznosi tezu prema kojoj je prirodni putem moguće spoznati Boga. Prema Blumu djelo se može smatrati začetkom teološke antropologije, s obzirom na to da mu je osnovna tema odnos čovjeka spram Boga te čovjekov samo-odnos, ali i početkom discipline naravne teologije. Insistiranjem na ljudskom dostojanstvu Sabundus na neki način anticipira Picov traktat *Oratio de dignitate hominis* (*Govor o dostojanstvu čovjeka*). Michel Montaigne spomenut je u ovom poglavlju kao filozof koji je pisao o Sabundusu u svojim *Esejima*, u poglavlju »Apologija za Raymunda Sebonda«, gdje su posebno istaknute antropološke implikacije Sabundova djela.

U drugom poglavlju »Nicholas of Cusa and Pythagorean Theology« (»Nikola Kuzanski i pitagorejska teologija«) Blum izvodi svojevrstan mentalni eksperiment, pokušavajući razumjeti Kuzanskog iz perspektive Petrusa Bungusa, koji je 1599. objavio djelo *Numerorum mysteria*, držeći kako time izmiče iskušenju da moderne uvide racionalizma, transcendentalne ili čak analitičke filozofije projicira u renesansne mislioce. U tom djelu pokušava Bungus, oslanjajući se ponajviše na Nikolu Kuzanskog, pokazati mogućnost usklađivanja pitagorejske numerologije s kršćanskim naukom. Bungus navodi dijelove Kuzančevih djela u kojima ovaj pokušava matematički pojasniti temeljne sadržaje kršćanskog vjerovanja. Ekstenzivno se potom prorađuje simbolika svakog broja u Kuzanskog, primijenjena na određeni kršćanski nauk. Pritom je i opet evidentno Kuzančevo oslanjanje na Lulla, što ističe i sam Bungus. Od Bungusovih navoda prelazi Blum potom na djela samog Kuzanskog, naglašavajući kako su Kuzančeva numerološka tumačenja sastavni dio njegove teologije. Koncentrira se napose na Kuzančeve *Sermones*, ističući Kuzančevu modernost vezanu upravo uz primjenu matematike na teološke sadržaje, a u čemu se potvrđuje veza ljudskog i božanskog uma; prema Kuzanskom naime Bog je pojmljen i kao matematičar.

U poglavlju »Giordano Bruno's Philosophy of Religion« (»Filozofija religije Giordana Bruna«) Blum na početku ističe kako renesansni platoničari nisu direktno odgovorili na Kuzančev pokušaj da se progovori o pobožnosti, transcenciji i razumijevanju Boga, već je to bio Giordano Bruno. Do pravog značenja njegove filozofije religije dolazimo, prema Blumu, kad se koncentriramo upravo na njegovo preuzimanje temeljnih Kuzančevih stavova, što samo potvrđuje značenje i važnost Kuzančeva postignuća. Naročita je pažnja potom posvećena analizi spisa *Spaccio della bestia trionfante* u kojoj Bruno, prema Blumu, promiče ideju jedinstva religija i zakona. Bruno se osvrće na različite aspekte religijskog života, no temeljno je njegovo zadržavanje vjere u teološku spekulaciju, čime on dovršava liniju mišljenja koja započinje s Lullom i Kuzanskim. To u kojoj se mjeri Bruno kreće Kuzančevim tragom očito je naročito u njegovu posezanju za matematikom. Pritom se i opet radi uglavnom o numerološkim spekulacijama koje svagda imaju i teološko značenje. Bit Brunove spekulacije nalazi Blum u njegovu »shvaćanju božanskog oličenog u konačnom«. Pritom »Transcendencija postaje postulat ljudskog razuma kao priznavanje prisutnosti beskonačnog u konačnom.« Funkcija je matematičkih simbola kojima se Bruno obilno služi da se upravo to pokaže. Bruno posjeduje svijest o imanenciji i transcenciji božanskog u horizontu ljudskog, ističe Blum. On brani stav prema kojem je svaka religija utemeljena, između ostalog, na »činu selektivnog definiranja načina i mjesta na kojem se božansko manifestira u vidljivom i ljudskom svijetu«.

Humanizam: antičkom literaturom do istine Biblije

Četvrto poglavlje »Coluccio Salutati: Hermeneutics of Humanity« (»Coluccio Salutati: hermeneutika humaniteta«) obrađuje »hermeneutiku humaniteta« kroz analizu djela Coluccia Salutatija, s kojim započinje onaj smjer humanističkog pokreta koji moralne biblijske sadržaje pokušava razumjeti i istumačiti kroz antičke mitove. Ta tendencija prema Blumu ponajviše dolazi do izražaja u Salutatijevim *Pismima*. Pritom je Salutatiju u prvom planu problem odnosa slobode volje i nužnosti događanja što proizlazi iz Božje providnosti. Ističući kako Bog ostvaruje svoj plan kroz ljudsku slobodu, Salutati zapravo ostavlja pitanje odnosa kontingentnosti i nužnosti događanja otvorenim. Ipak naglašava kako u političkom životu ključnu ulogu igra ljudska volja. Kao pravi humanist, Salutati postavlja pitanje prioriteta aktivnog i pasivnog načina življenja, držeći kako spekulacija nipošto ne može biti krajnji čovjekov cilj. Idealan je oblik života prema Salutatiju onaj u kojem se upotpunjuju teorij-

sko i praktično znanje. Pritom se ljudsko djelovanje mora uskladiti s voljom Božjom. Premda u argumentiranju svojih stavova Salutati koristi skolastičke metode, ipak je u njegovu opusu dominantna težnja da se biblijske teme povežu s antičkom literaturom i iz nje razumiju. Posežući za antičkom literaturom nastoji on ujedno neuke privući k vjeri. Kritike što su mu ih upućivali njegovi suvremenici svjedoče o tome da projekt propagiranja antičke literature u svrhu boljeg razumijevanja Biblije još uvijek nije bio posvuda dobrodošao, ističe Blum. Napose su kritikama bilo izloženi njegovi stavovi o pjesniku kao kreatoru, koje je podupirao tezom o participaciji ljudskoga na božanskom duhu. Salutati je smatrao mogućim da se Boga pronade u svakom ljudskom izričaju, što je po njemu uključivalo i antičke mitove. Hermeneutička metoda koju je razvio počivala je na uvjerenju da se revelatorska Božja moć očituje kroz različite oblike ljudskog izričaja, pa i u antičkim pričama. Izlažući spomenute Salutatijske teze, Blum ističe kako su u njima anticipirane neke od temeljnih teza renesansnih poetika.

Ostajući tematski vezan uz humanizam, u petom poglavlju »Humanism Applied to Language, Logic and Religion: Lorenzo Valla« (»Humanizam primijenjen na jezik, logiku i religiju: Lorenzo Valla«) Blum obrađuje djelovanje Lorenza Valle. Temelj Vallina programa bio je da se pomoću studija gramatike obnovi pobožnost. Na temelju svojih istraživanja povijesti i strukture ljudskog govora Valla je zaključio da se kroz analizu govora može doprijeti do razumijevanja ljudske duše i njena odnosa spram Boga. Bio je uvjeren da se odnos čovjeka spram Boga primarno otkriva u jeziku te da čovjek analizom riječi može doprijeti i do onoga što premašuje doseg ljudskog duha. Pritom razlikuje lingvističko od metafizičko-teološkog smisla transcendencije. Valla rečeno oprimjeruje u svojim analizama pojma Boga, ali i nekim drugim ključnim teološkim pojmovima. Napose se precizno bavi pojmom Boga u Aristotela, ističući pritom i neka naročita svojstva grčkog jezika. Vallin program bio je obnoviti kršćansku pobožnost kroz gramatičku *reformu*. Upravo s tom intencijom Valla podvrgava kritici papinu politiku u vezi s jezikom. On se nada sve zalaže za očuvanje latinskog jezika, držeći kako se jezikom ujedno čuva i vjera. Ako se promatra s tog motrišta, jasno je da je njegovo djelo (a Blum se koncentrira prije svega na Vallino djelo *Retreatment of all Logic, including the Fundamentals of Philosophy (Prorađivanje cjelokupne logike, uključujući i temelje filozofije)*) imalo i političke i moralne implikacije. Prema Blumu, Valla napadom na papinski autoritet na neki način anticipira ono što će u prvi plan isticati protestantska reformacija. Time se i on na neki način nadovezuje na pokret koji je započeo već Raymund Lull u 13. stoljeću.

Nasuprot ustaljenom mišljenju o Valli kao antimetafizičaru (što je uobičajeno mišljenje o humanistima izloženo u mnogim povijestima filozofije), Blum

drži da je Vallino istraživanje jezika zapravo od bitno metafizičkog interesa, utoliko ukoliko mu je pretpostavka uvjerenje da istina može biti pronađena pomoću jezika. Pritom dopušta da je Vallino historiziranje u interpretiranju temeljnih teoloških postavki moglo voditi u relativizam, no ipak naglašava važnost Vallina doprinosa lingvističkom i logičkom tumačenju Sv. pisma kojim je on nastojao pokazati da je kroz analizu riječi moguće doprijeti do istine.

Renesansna filozofija religije: drevne tradicije i kršćanska istina

Šesto poglavlje »Georgios Gemistos Plethon: From Paganism to Christianity and Back« (»Georgije Gemist Plethon: od paganizma do kršćanstva i natrag«) bavi se Georgijem Gemistom Plethonom, koji predvodi drugu generaciju humanističko-renesansnih mislilaca usredotočenih na antičko duhovno nasljedstvo. I toj su generaciji, prema Blumu, put prokrcili Lull i Sabundus »naturaliziranjem teologije i replatoniziranjem kršćanstva«. U uvodnom dijelu poglavlja Blum ističe kako je humanizam s jedne strane pomogao kršćanstvu interpretirati antiku, a istovremeno je grčka mitologija bila pozvana da pomogne razumijevanju kršćanske vjere. Time ukratko rezimira značajke duhovne situacije sredine 15. stoljeća, kakvu zatječe Plethon prilikom dolaska u Italiju na koncil pomirenja održan u Firenci/Ferrari, koji je između ostalih pomogao organizirati i Nikola Kuzanski. Za povijest europske filozofije nije beznačajno da je Cosimo Medici upravo od Plethona, koji s delegacijom grčkih intelektualaca dolazi u Italiju, dobio poticaj da prevede Platona i gotovo sva djela novoplatoničkih filozofa. Tako je na neki način spomenuti koncil »uveo platonizam u Firencu«, zaključuje Blum. Premda u stavovima vrlo blizak skolastici, Plethon ipak u filozofiju uvodi čitav niz novih pitanja. U svojim *Zakonima* (ili dijelovima te knjige koji su sačuvani) izlaže teologiju sa značajnim političkim i moralnim porukama. Plethon se zalagao za utvrđivanje i ponovno oživljavanje vjere u olimpske bogove, vjerujući kako je sve to moguće pomiriti s kršćanskim naukom. Novina njegova djela, prema Blumu, počiva na vjeri u autoritet tzv. *prisci theologi*, genealogija kojih počinje sa Zoroastrom, čija je *Proroštva* objavio, i na molitvama upućenima filozofskim bogovima. Pritom je za Plethona »starina mjera istine«. Bogovi koje on zaziva s jedne su strane »bogovi logosa«, a s druge orakularni bogovi. To je helenska mitologija samo na prvi pogled, ističe Blum. Plethonova je religija zapravo racionalna, ona je religija za filozofe. Time je Plethon na neki način propagirao onu *religio mentis* koja će postati okosnicom svih filozofskih nastojanja Marsilija Ficina.

A upravo je Ficinu posvećeno sljedeće, sedmo poglavlje Blumove knjige naslovljeno »Marsilio Ficino's Philosophical Theology« (»Filozofska teologija Marsilija Ficina«). »Najveće je iskušenje onome tko piše o Ficinovoj platoničkoj

filozofskoj teologiji to da se ne zaljubi u njegov entuzijazam oko uzdizanja do Jednog.« Tako Blum započinje svoje izlaganje o Ficinu. Navodi potom kako je u različitim Ficinovim djelima njegova koncepcija religije, odnosa čovjeka i Boga propitana na različitim nivoima teoretske i praktične filozofije. Pritom je za Ficina djelovanje uma zapravo praksa – štovanje, pri čemu dolazi do prožimanja racionalnosti i pobožnosti. Ficinov program logičkog i ontologičkog uzdizanja do Boga najizraženiji je u njegovu najznačajnijem djelu – *Platoničkoj teologiji*. U tome Blum prepoznaje i preuzimanje modela Tomina »četvrtog puta«. Koliko god Ficino neprestano osvještava razliku između ljudskog, konačnog i božanskog neograničenog uma, toliko ipak upravo kroz analizu konačnog uma tendira spoznaji beskonačnog, božanskog uma, ističe Blum. Potom podsjeća na Ficinovo posezanje za Kuzančevom metodom uzdizanja do transcendentnog pomoću onog matematičkog. U cjelokupnoj Ficinovo filozofiji Blum kao dominantan prepoznaje napor da se Platonova filozofija obrati u kršćanski aktivizam. U tom smislu je razumljiva teza o Sokratu kao *adumbratio Christi* (pri čemu se Sokrat ujedno pojavljuje kao mudrac koji liječi duše!). Humanistička etika često poseže za antičkim paradigmama, ističe Blum, no te paradigme Ficino na kraju tumači posve kršćanski. Srž Ficinove filozofije religije Blum nalazi u zaključku njegove parafraze Diotimina kazivanja iz *Komentara Platonova Simpozija*, gdje Ficino dolazi do teze o obostranosti odnosa Boga i čovjeka. U ljudskoj duši temeljno je nastojanje da ostvari Boga u sebi. Štovanje Boga svojstveno je ljudskoj naravi; to, prema Ficinu, određuje bit čovjeka. Tako o Ficinovu nauku o odnosu Boga i čovjeka zaključuje Blum. No Ficinov stav prema kojemu voljeti Boga znači voljeti sebe može se lako pretvoriti u modernu dijagnozu, po kojoj teologija prestaje biti govor o Bogu, a postaje govor o čovjeku, upozorava Blum.

Ficinov najbliži suradnik, no ne uvijek i istomišljenik, bio je Giovanni Pico della Mirandola, kojemu je posvećeno osmo poglavlje knjige pod naslovom »Giovanni Pico against popular Platonism« (»Giovanni Pico protiv popularnog platonizma«). Upravo s prikazom o neslaganju dvojice najznačajnijih predstavnika Platoničke akademije u Firenci Blum započinje svoj prikaz Picovih filozofskih stavova, stavlajući u prvi plan njegovo propagiranje nekršćanske mudrosti. To je upravo, prema Blumu, bio početak moderne filozofije religije. Blum se, iznoseći taj stav, koncentrirala na jedno čitanje Picova djela *Commento sopra una canzone de amore* »u novom svjetlu«. To je bio Picov komentar Benivienijeve poeme posvećene ljubavi. Taj komentar bio je povodom burnim firentinskim, ali i ne samo firentinskim, raspravama o platoničkoj ljubavi. Od početka se u vezi s tim tekstom postavljalo pitanje koliko su u njemu iznijeti stavovi u skladu s ortodoksnim stavom Crkve. O koliko se značajnom pitanju

radilo, biva razvidnim kad se posvijesti činjenica da su i Benivieni i Pico bili usko povezani s velikim »prorokom« i reformatorom Savonarolom. U svojoj se poemi Benivieni nadovezuje na diskusije o ljubavi što ih nalazi u Ficinovu komentaru Platonove *Gozbe*, sažimljući na poetski način temeljne Ficinove teze. Svjesni implikacija i poeme i komentara te činjenice da na neki način »kjuju urotu« protiv Ficina, i Benivieni i Pico odlučuju da ne objave pjesmu s učenim Picovim komentarom dok je ne izmijene »u kršćanskom duhu«. Osim toga svjesni su da je u Firenci o takvim temama, uz neprestano referiranje na poganske izvore, opasno pisati na talijanskom, bez obzira na Picovu temeljnu uvjerenost da to ne može naškoditi kršćanskom osjećanju. No poema je zapravo bila uperena protiv Ficinovih uvjerenja. Nakon Picove smrti Benivieni je odlučio objaviti poemu uz napomenu da se ni u njoj ni u komentaru ne iznose stvari »u kršćanskom duhu«, već prije u duhu platoničara. Tematizirajući pitanje sukoba Ficino – Pico, Blum se, osim na ovu pjesmu i komentar na nju, osvrće i na druga Picova djela, u kojima ovaj, udaljujući se od Ficina i njegova kršćaniziranog platonizma, glorificira kabalnu i druge »alternativne« putove do Boga. Ono što Pico prije svega spočitava Ficinu i što je uzrokom njihova razmimoilaženja bilo je upravo kršćaniziranje Platona. Pritom Pico insistira na tome da platonizam nije najpogodniji za racionaliziranje kršćanske vjere, što je bio Ficinov program. Tim je programom Ficino, po Picovu mišljenju, ugrožavao i ispravnu interpretaciju platonizma i temelje vjere. Picova je kritika Ficinova programa bila, prema Blumovu mišljenju, pod utjecajem kabalističkih učenja. Svakako Picov projekt bio je »držati pod kontrolom poganstvo«, a njegov *Commento* bio je dio toga plana. Pico je zajedno s Ficinom u početku dijelio Petrarkino uvjerenje da antička mitologija može ojačati ugled kršćanske istine, no kasnije se njegov kršćanski osjećaj mijenja u jedan oblik pobožnosti, zaključuje Blum. Razmimoilaženje između dvojice možda najznačajnijih renesansnih mislilaca vidi Blum kao vrhunac prijevora oko ponovnog oživljavanja antičke ne-kršćanske mudrosti. Upravo ta »kriza humanizma«, kako je označava Blum, obilježava početak moderne filozofije religije.

Deveto poglavlje »Tommaso Campanella: God makes sense in the World« (»Tommaso Campanella: Bog daje smisao svijetu«) bavi se Tommasom Campanellom. Blum tvrdi kako se Campanella u svim svojim djelima rukovodio jednom temeljnom namjerom: pokazati teološke temelje prirodne filozofije. Njegov je program bio zapravo objedinjenje različitih filozofsko-teoloških područja. Taj njegov program najpotpunije dolazi do izražaja u djelu *L'ateismo trionfato overo Riconoscimento filosofico della religione universale contra l'antichristianesimo macchiavellesco* (*Slavljeni ateizam ili filozofijsko razumijevanje univerzalne religije protiv makijavelističkog anti-kršćanstva*). On razmatra

makijavelističke argumente protiv kršćanstva, koji su dovodili u pitanje same temelje vjere. Campanella duboko vjeruje u mogućnost susreta kršćanske vjere i filozofskog razumijevanja. On vjeruje da prirodna mudrost vodi do istinske spoznaje Boga. Pritom kršćanstvo smatra prirodnim rezultatom ljudske misli.

Blum drži da Campanella dovršava ono što su u srednjem vijeku započeli Lull i Sabundus. No pritom ukazuje i na jedan paradoks u Campanellinu konceptu jedinstva naravnog i nadnaravnog. Naime Campanella se okreće protiv antičkih filozofa upravo stoga jer su »prirodni«! On tako polemizira s atomistima, Aristotelom i uopće svima koji ne uviđaju harmoniju prirode. Braneći sveopći animizam, zastupa tezu da inteligencija koja je djelatna u svijetu povezuje sva bića, da se naravno i nadnaravno prožimaju. Svi oblici štovanja te više inteligencije poput objave i prirodne spoznaje, teologije i racionalnog iskustva – oblici su jedne mudrosti.

U temelju religijskog štovanja Campanella međutim nalazi čovjekov samoodnos. Pritom struktura svakog pojedinog bića reflektira trijadičku strukturu koja je u temelju svega, a u Bogu to su moć, ljubav i mudrost. To su zapravo aktivni principi konstitutivni za svako biće, o čemu piše u djelu *Theologicorum libri*. Zanimljivo je, prema Blumu, da Campanella tu trijadičku strukturu tumači na platonički način, ostajući tako donekle na Ficinovu tragu. Braneći kršćanstvo u socijalnom kontekstu, Campanella je uvjeren kako je kršćansko društvo najbolje jer se temelji na Božjoj ljubavi. Svi su ljudi po njemu implicitno kršćani. Time se Campanella nadovezuje na neke teze iz djela *De pace fidei* Nikole Kuzanskog. Kršćanstvo je prema Campanelli kao moralni i politički sustav utemeljeno na razumu i naravi. Prema Blumu *Grad Sunca* rezimira cjelokupno Campanellino intelektualno nastojanje.

»Drugi skolasticizam«: između srednjovjekovnog skolasticizma i renesansnog novoplatonizma

Deseto je poglavlje Blumove knjige »Francisco Suárez – Scholastic and Platonic Ideas of God« (»Francisco Suárez – skolastičke i platoničke ideje o Bogu«) posvećeno Franciscu Suárezu. Započinjući prikaz o Suárezu osvrtom na moguća značenja riječi »ideja« te na definicije te riječi u udžbeniku logike kartezijanaca Port Royaala, Blum konstatira kako su oni neapologetski koristili novoplatoničku epistemologiju. Racionalistička epistemologija koja je kombinacija platoničkog poimanja ideje i aristotelovske metafizike oličena je u liku isusovca Francisca Suáreza. Ono što karakterizira položaj toga značajnog isusovca jest da se nalazi između dviju glavnih struja filozofijske teologije 16. stoljeća, tj. između srednjovjekovnog skolasticizma i renesansnog novoplato-

nizma. I u Ficina i u Campanelle ideja Boga i ideje u Bogu usko su povezane sa skolastičkim *transcendentalia*, a u Suárezovoj filozofiji ima, prema Blumu, mnogo toga što je povezano sa stavovima Ficina i Campanelle, premda je on itekako svjestan implikacija humanističkih i novoplatoničkih učenja o *transcendentalia* pa se često i kritički postavlja prema njima. Suárez *transcendentalia* vidi kao odnos konvergencije i distinkcije između subjekta i njegovih svojstava. Za njega *transcendentalia* jesu *ens, unum, verum, bonum*. Blum se koncentrirao na Suárezov komentar Tomine *Summae I, quaestio 15*, i njegovo djelo *Disputationes metaphysicae*, gdje on ideju definira kao *exemplar* – paradigmu, koja je u Bogu stvarna, a ne *ens rationis*, tj. njezino »biti« nije ograničeno na »biti predstavljen u umu«. »Moći biti stvoren«, za što Suárez rabi pridjev *factibilis*, jest ono što prema Suárezu ideje čini božanskima. Ideje su stvarne forme konačnih stvari koje će izići u opstojanje. Suárez interpretira Platonove ideje kao forme kojima je namijenjeno da budu ostvarene. Tako je ono konačno vječno prisutno u Božjem umu. Znanje koje čini te ideje u božanskom umu realnim i istinitim formama konačnih stvari praktično je i produktivno. Ideje su u Božjem znanju utoliko što je to znanje kreativno. One su ujedno epistemološki principi koji omogućuju spoznaju konačnih stvari. Po tome bi one bile principi bivanja i spoznavanja. Čovjek može spoznati stvari u onoj mjeri u kojoj ima pojam o Božjim idejama. Božja bit mora biti medij razumijevanja stvorenih stvari. Blum dakle pokazuje, kako Suárez, pripadnik tzv. »drugog skolasticizma«, da bi potkrijepio Tomin nauk, uz skolastičke koristi i platoničke elemente. Pritom zaključuje kako Suárez, baveći se idejama, rješava neka od pitanja koja su u Ficina i Campanelle ostala otvorena.

Zaključno o filozofiji religije od 13. do 17. stoljeća

Jedan od temeljnih interesa ove knjige, kako u *epilogu* ističe Blum, jest pokazati da je većina renesansnih mislilaca radila na tome da se kršćansko vjerovanje ojača filozofijskim argumentima. Većina ih je naime bila suočena sa sukobljenim teorijama i međusobno suprotstavljenim religijskim zahtjevima. Glavne su strategije u susretu sa sukobljenim polaganjem prava na istinu bile nadvladavanje različitosti jednom racionalnom nadgradnjom, jedna vrsta presupozicijske teorije koja zahtijeva uključivanje suprotstavljenih religija, povijesna i geografska pluralnost istine te skepticizam i relativizam. Blum konstatira kako je u današnje vrijeme opća pretpostavka u filozofiji religije religijske različitosti držati za sukobljene pretenzije na istinu. To bi onda bilo ponajprije epistemološko pitanje. No polaganje prava na istinu u religiji je poseban slučaj, jer tu su činjenice transcendentne. Zato filozofi religije posežu

za onim kontingentnim i biografijom. Subjektivno uvjerenje neporecivo je, ali i nepriopćivo. Povijesno gledano, opcije su, u razdoblju obrađenom u knjizi, bile pokoravanje ili obraćenje.

To su uglavnom stavovi do kojih se dolazi na temelju prorađivanja djela što su prikazana u knjizi, zaključuje Blum. Gornje teze on potom još jednom potkrepljuje rekapitulirajući temeljne stavove vezane uz pojedine autore prorađene u knjizi.

Ova zbirka tekstova u kojoj su izloženi ključni stavovi filozofije religije nekih od najznačajnijih mislilaca od 13. do 17. stoljeća opremljena je opsežnom bibliografijom na dvadeset i devet stranica te kazalom. Knjiga predstavlja informativni pregled svega što je u području filozofije religije bilo značajno u tom periodu duhovne i intelektualne povijesti čovječanstva, koje se često određuje kao prag novovjekovlja.

Ono što povezuje deset studija o kasnosrednjovjekovnim i renesansnim filozofima koji se bave filozofijom religije jest zapravo samo generalna tema naznačena u naslovu knjige (filozofija religije), pa se čini, premda autor često dovodi u svezu kasnije stavove renesansnih mislilaca s njihovim srednjovjekovnim pretpostavkama (onima Rajmunda Lulla npr.) i premda često uspoređuje stavove mislilaca koje obrađuje u pojedinim poglavljima, kako se zapravo radi o nizu nepovezanih studija. No to ne treba čuditi ako se podsjetimo da se u knjizi radi uglavnom o renesansnim misliocima. Sva raznolikost pristupa problemima, sva raznolikost stavova koju nalazimo u poglavljima ove knjige zapravo je izraz one raznolikosti koja bitno određuje renesansno filozofijsko mišljenje.

Erna Banić-Pajnić